

eksklusive Skandinavien skulle have 16 (s. 63). Går man tallene efter, viser det sig, at de skandinaviske er opgjort efter nutidige rigsgrenser, og at der blandt de »svenske« er billeder fra det i middelalderen norske Bohuslen og adskillige fra de danske lande Skåne, Halland og Blekinge. Finland er også leveringsdygtig i billeder af Frans, men de er pudsigt nok talt med iblandt de svenske, for dette landområde var jo en svensk provins i middelalderen, lyder argumentet. På denne måde kan man jo få alle høns til at puste sig op. Den relevante iagttagelse er måske i øvrigt slet ikke, hvor mange gange Skt. Frans optræder, men hvor hyppigt han optræder sammenlignet med andre ordenshelgener, og i anden omgang hvor ofte ordenshelgener optræder i forhold til almene helgener. Så vil spørgsmålet helt sikkert melde sig, hvorfor en så kendt skikkelse som Frans findes afbildet så bemærkelsesværdigt få gange.

Roelvinks afsæt inden for det ikonografiske er Anna Nilséns disputats fra 1986, der argumenterer for en stor franciskansk påvirkning på billedverdenen. Samlingens hidtil ikke offentliggjorte artikel er et tillægskompendium til Nilséns samling over undersøgte motiver i området omkring søen Mälaren. Dertil findes der endnu en artikel om ikonografi, nemlig en interessant gennemgang af en stor samlet udsmykning i franciskanerkirken i Arboga (o. 1440-50). Her kan Roelvink identificere hidtil ikke identificerbare motiver.

Samlingen slutes af med to artikler om franciskansk indflydelse på liturgien. Det drejer sig dels om et studie af liturgiske håndskrifter fra den store samling på Uppsala Universitetsbibliotek, dels om en gennemgang af et missale til ordenen trykt i 1504 i Lybæk.

Trods mine kritiske bemærkninger kan samlingen anbefales, for dens udgangspunkt for videre studier er indly-

sende rigtigt: Hvis vi ikke har gråbrødrenes egne kilder, må vi søge efter brødrenes fingeraftryk andetsteds i samfundet. Selv om Roelvink ikke selv behandler området, er der næppe tvivl om, at dette ville kunne vises inden for gilder og broderskabsdannelsen.

Som afslutning en bemærkning om Nybo Rasmussens indledning. Som en almen introduktion bevæger den sig ubesværet hen over sit materiale, og forfatterens kendskab til den europæiske baggrund gør, at et eventuelt skandinavisk særpræg præcist påpeges med sikkerhed. Men den er også præget af det, man kunne kalde forfatterens kæphest, nemlig forholdet mellem kong Hans, dronning Christine, deres børn og ordenen. Det falder her for brystet, at historien om den såkaldte kongesøn Jacob, der skulle have endt sine dage i Mexico, endnu en gang bringes til torvs. Bortset fra afdøde Henrik Stangerups positive modtagelse har udlægningen ikke modt megen forståelse i den danske historikerverden. Nu er disse løse formodninger endnu engang viderebragt, denne gang uheldigvis til både et skandinavisk og internationalt publikum.

Lars Bisgaard

Rune Hagen og Per Einar Sparboe (udg.): Hans H. Lilienskiold: *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*. (Universitetsbiblioteket i Tromsø, 1998). 312 s., 290 NOK.

Umiddelbart tror læseren, at der er tale om et studie af trolldomsprocesserne i Finnmark. Det er der sådan set også, men nok ikke helt som forventet. Der er tale om en udgivelse af en del af et skrift, som amtmanden i Finnmarken fra 1684 til 1701 skrev, mens han var i embede i Vadsø. Hans Hanssen Lilienskiold skrev »Finnmarkens beskrivelse«, som han efter sin afsked tog med til Køben-

havn, hvor det endte i den Thottske samling på Det kgl. Bibliotek.

Skriftet er forsynet med en velskrevet indledning af Rune Hagen, der inden for de sidste år har udgivet flere vægtige bidrag til trolddomsprocessernes historie i Finnmarken.

Dette skrift er noget af det nærmeste, vi kan komme på en samtidig beretning – for ikke at sige det nærmeste. Mens Lilienskiold var amtmand, oplevede han de sidste processer i Finnmarken, på samme tid som han studerede de tidligere processer, der blev opbevaret i arkivet. Skriftet er ikke mindst betydningsfuldt, fordi meget store dele af retsmaterialet fra det 17. århundredes første halvdel er gået tabt.

I de lange vinteraftener i Nordnorge havde amtmanden travlt med en større litterær produktion; her skal blot nævnes håndskriftet »Historie om Kongerne i Italien fra 415 af«. To af værkerne beskæftigede sig med hekse; det var dels »Speculum boreale« eller »Nordspeilet« i to bind, dels »Finnmarkens beskrivelse«. Det sidstnævnte arbejde må nok betegnes som et forarbejde til det førstnævnte, hvor Lilienskiold har bearbejdet og redigeret oplysningerne. Det betyder også, at oplysningerne om hekseprocesserne i »Finnmarkens beskrivelse« er langt mere omfattende, end de er det i »Speculum«, hvor amtmanden havde valgt at se bort fra meget, han tidligere havde nedskrevet.

Det har og havde længe været et vidtspredt rygte, at trolddomsprocesserne i Finnmarken var af betydeligt omfang, og at det var lapperne, der var velbevandrede i trolddomstroen. Det kendes fra Saxo og fra Olaus Magnus. Lilienskiold pegede allerede i slutningen af det 17. århundrede på flere årsager til, at det kunne være tilfældet; der var tale om geografiske, religiøse og genealogiske årsager. Lapperne var i virkeligheden arveligt belastede, da de ikke

kunne aflægge deres forfædres hedenske skikke. Som den geografiske faktor påpeger Lilienskiold, at Finnmarken var den mest afsidesliggende del af Norden, hvorved Djævelen havde frit spillerum, og det blev ikke bedre af, at det var svært at få præster til at rejse derop. I den forbindelse er det væsentligt at se, hvorledes disse opfattelser har holdt sig i lang tid. Det viser sig nemlig, at det ikke var lapper, der blev anklaget for trolddom. Ifølge en liste, der kan fremstilles på baggrund af amtmandens oplysninger, var der 89 anklagede i Finnmarken, og heraf var kun de 10 lapper. Men det var først den norske historiker Hans Eyvind Næss, der i begyndelsen af 1980'erne nåede frem til en erkendelse af, at det var norske kvinder fra kystområderne, der var mest udsatte for at blive anklaget. Det kan ikke tillægges den store betydning, at enkelte af de anklagede berettede, at det var samiske kvinder, der havde lært dem at udøve trolddom. Men at amtmanden gik ind for de traditionelle opfattelser, fremgår også af, at han var stærkt kritisk over for nogle frifindelser, *lagmanden* Manderup Schønnebøl havde afsagt i begyndelsen af 1660'erne. Lilienskiold stod givetvis på linie med det syn på trolddomsforbrydelsen, der havde hersket et halvt århundrede tidligere.

Antallet af anklagede var dog højere, end det fremgår af Lilienskiolds beretning, når de anklager tages med, der kendes fra andet kildemateriale, men som amtmanden ikke har med i sine optegnelser. Der skal under alle omstændigheder lægges 48 til Lilienskiolds 89 navne. Amtmandens skrift understreger, at djævelpagten spillede en langt væsentligere rolle i Finnmarken, end den gjorde i det øvrige Norge, og at myndighederne i udpræget grad havde en finger med i spillet for at for få bragt disse bekendelser frem i lyset. Hver gang der kom en ny lensmand til Finnmarken i

tidsrummet fra 1609 til 1663, steg antallet af processer, men det var sandsynligvis især fogeder og *sorenskrivere*, der tog initiativet, således at de kunne vinde autoritet og respekt i befolkningen ved at rense ud blandt troldfolkene – uden alt for megen indblanding fra Københavns side.

»Finmarkens beskrivelse« er betydningsfuld, fordi det tydeligt fremgår, hvorledes afskrifter korrumpes over et længere tidsforløb. Det er et forhold, der ofte er blevet påpeget inden for den historiske kriminologi, men sjældent er det blevet dokumenteret så overbevisende. *Sorenskriveren* nedskrev på papir bekendelser og vidneudsagn under selve retsforhandlingerne. Disse blev derefter fortegnet med segl og bomærker af *lagrettemændene*. Først på dette tidspunkt skrev *sorenskriveren* disse optegnelser ind i tingbogen. Rune Hagen kan påvise, hvorledes han i flere tilfælde udelod oplysninger, nogle gange glemte han endog en hel sag. Det skal da også bemærkes, at amtmanden genfortalte sagerne, da han nedskrev dem til sit skrift og derved tolkede dem ind i sin egen forståelsesramme. På dette tidspunkt var der imidlertid som nævnt allerede foregået en korrumpation af teksten.

Denne bog bør være obligatorisk læsning for alle, der vil i gang med at studere skandinavisk retshistorie – ikke alene for dem, der interesserer sig for hekse- og trolddomsprocesserne.

Jens Chr. V. Johansen

Linda Oja (red.): *Vägen till Blåkulla. Nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna*. Opuscula Historica Upsaliensia, 18. (Historiska Institutionen vid Uppsala Universitet, 1997). 122 s., 70 SEK.

I mindst lige så høj grad som de hekseprocesser, der for 300 år siden udspillede sig i Salem, Massachusetts, giver de

svenske Blåkulla-processer konstant inspiration til nye artikler og bøger. I denne lille publikation findes en indledning ved Linda Oja, der i 1999 disputerede på en original afhandling om opfattelsen af magi i 1600- og 1700-tallets Sverige, og tre afhandlinger, der bygger på såkaldte C-afhandlinger fra institutionen.

Marie Lennerstrand indleder med en afhandling om den retslige behandling af processerne. I overensstemmelse med den opfattelse, hun har fremlagt i sin disputats fra 1999 om de statslige kommissioner, ser hun processerne som en samfundsmæssig krise, som staten søgte at løse ved at benytte sig af ekstraordinære midler, i dette tilfælde dømmende kommissioner. Lennerstrands pointe er, at kommissionerne ikke alene skulle udøve kontrol over befolkningen, men også over den lokale forvaltning. Hun demonstrerer også tydeligt, at processerne tog til i omfang, da de retslige, højeste myndigheder – i dette tilfælde rigsrådet – blev indblandet. Til gengæld var der stadig et latent behov for processer i lokalsamfundet, når disse myndigheder fandt, at der ingen grund var til at fortsætte. Allerede i denne lille afhandling fremlægger Lennerstrand den tese, hun siden har udviklet langt klarere i sin disputats fra 1999 om, at de svenske enevældige konger og før dem Karl XI's formynderregering benyttede sig af kommissioner som en kommunikationskanal til ideologisk at gøre befolkningen klart, at landets højeste myndighed var lydhor over for dens beklagelser. Samtidig er det indlysende, (og det fremgår nok klarere af denne afhandling end af disputatsen), at formynderregeringen og siden de to enevældige konger standsede undersøgelserne, når det passede dem, hvad enten befolkningen fandt, at det var passende eller ej. En enkelt lille fejl begås dog, når Lennerstrand s. 37 om processerne i Bohuslän